

JANUSZ MARIAŃSKI, *Małżeństwo i rodzina w świadomości młodzieży maturalnej – stabilność i zmiana*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2012, ss. 438.

Janusz Mariański w recenzowanej tutaj książce dotyka bardzo ważnych kwestii związanych z dokonującymi się przemianami społeczno-kulturowymi w Polsce. Autor dużo miejsca poświęca opisowi tych przemian, manifestujących się m.in. wielkimi procesami sekularyzacji, indywidualizacji, detradycjonalizacji, pluralizacji. Uważa, że przemiany te oddziałują na rodzinę, w której „jak w soczewce” odzwierciedlają się problemy całego społeczeństwa polskiego. Książka składa się z sześciu rozdziałów, w których poruszone zostały następujące zagadnienia: 1. *Małżeństwo i rodzina w (po)nowoczesnych społeczeństwach – katolickie ideały i rzeczywistość społeczna*, 2. *Małżeństwo i rodzina jako przedmiot badań socjologicznych*, 3. *Rodzina jako wartość w hierarchii wartości codziennych i egzystencjalnych*, 4. *Priorytety wartości podstawowych w świadomości maturzystów*, 5. *Wartości życia małżeńskiego i rodzinnego*, 6. *Wartości prorodzinne a życie seksualne*. Zawarte w niej rozważania, oparte na obszernej analizie literatury przedmiotu, prowadzone są w kontekście tezy o sekularyzacji, indywidualizacji i pluralizacji form życia małżeńskiego i rodzinnego oraz tezy o desekularyzacji, socjalizacji i ewangelizacji. Bogaty materiał empiryczny pochodzi z badań własnych, przeprowadzonych wśród polskich maturzystów będących pokoleniem transformacji społeczno-gospodarczych, politycznych i kulturowych oraz z istniejących badań socjologicznych (w tym prowadzonych przez największe pracownie socjologiczne w kraju OBOP, CEBOS, PGSS, OPINIA itp.). Przedstawiana publikacja to ważny empiryczny namysł nad szansami, dylematami i zagrożeniami polskiej rodziny. Autor próbuje znaleźć odpowiedź na istotne pytania: Czy rodzina zajmuje nadal centralne miejsce w systemie wartości uznawanych przez młodzież? Czy młodzi ludzie są skłonni podjąć odpowiedzialność wiążącą się z założeniem rodziny? Jaką wizję rodziny preferuje się jako najbardziej ważną i pożądaną? Jaki jest stosunek młodzieży do etyki przedmałżeń-

skiej i małżeńskiej, upowszechnianej w społeczeństwie polskim głównie przez Kościół katolicki? Czy wierność i nierozzerwalność małżeńska są uznawane przez nią za wartości ważne w życiu? Jak młodzież ocenia przyszłą własną rodzinę na tle rodziny pochodzenia? Jak ocenia swoich rodziców i stosowane przez nich sposoby wychowania? Czy rodzina jest w dalszym ciągu podstawową instytucją kształtującą religijną i moralną tożsamość człowieka? Jakie czynniki osłabiają, a jakie wzmacniają rangę rodziny? Czy dokonujące się zmiany oznaczają rozpad, a nawet chaos w świecie wartości prorodzinnych młodzieży, czy raczej poszukiwanie nowych sposobów realizacji?

Należy dodać, że Autor przy udzielaniu odpowiedzi na wyżej postawione pytania nie ogranicza się jedynie do kontekstu polskiego, lecz ukazuje sytuację rodzinną i moralną społeczeństwa na tle procesów zachodzących w krajach Europy Zachodniej, umożliwiając tym samym pełniejszy ogląd omawianych zjawisk. Na uwagę zasługuje również metodologiczna strona publikacji. Jasno, obszernie i precyzyjnie opisana procedura badawcza oraz w klarowny sposób postawione problemy i hipotezy badawcze pozwalają czytelnikowi pełniej zrozumieć poruszane w książce zagadnienia. Dokładna analiza i interpretacja wyników badań własnych, poparta analizą istniejących na ten temat badań, obiektywizuje uzyskane wyniki oraz umożliwia właściwą ocenę prezentowanych zjawisk. Całość opracowania stanowi metodycznie uporządkowany i czytelny wywód.

W swojej książce ks. Mariański analizuje sytuację rodzinną oraz moralną społeczeństwa polskiego w dobie dokonujących się przemian. Jego zdaniem „w zmienionej sytuacji społeczno-ekonomicznej coraz bardziej «nieprzejrzystej», wiele dotychczasowych poglądów dotyczących religii i Kościoła katolickiego oraz rodziny w społeczeństwie polskim, zwłaszcza w środowiskach młodzieżowych, wymaga ponownego przemyślenia i sformułowania” (s. 6). Jest to uzasadnione faktem radykalnie zmieniających się warunków społeczno-kulturowych, w których przebiega faza bycia młodym, oraz tym, że młode pokolenie wykazuje znaczny potencjał innowacyjny, także w odniesieniu do małżeństwa i rodziny. Autor zaznacza, że zajmuje się „niemal wyłącznie świadomościowymi aspektami życia małżeńskiego i rodzinnego, czyli tym, jak młodzież z ostatnich klas szkół ponadgimnazjalnych postrzega i ocenia oraz wartościuje wybrane elementy życia małżeńskiego i rodzinnego” (s. 12). Dokonuje więc analizy świadomości rodzinnej czy ideologii prorodzinnej, uznawanych wartości i norm prorodzinnych. Określenie terminu *świadomość rodzinna* przyjmuje za Zbigniewem Tyszką, który uważa, że jest to całościowy kształt subiektywnych odniesień członków rodziny do własnej rodziny, do

różnych kategorii rodzin oraz do rodziny „w ogóle”. Treścią świadomości są też elementy składowe rodziny, takie jak: role, pozycje społeczne, więzi i zasady współżycia rodzinnego, itp. Chodzi tu o poglądy, opinie, przekonania, postawy, dokonywanie wartościowania, oceny i modele świadomościowe.

Najwięcej uwagi poświęca J. Mariański procesowi sekularyzacji. Traktuje sekularyzację rodziny i społeczeństwa jako proces nieunikniony i nieodwracalny. Zdaniem Autora proces ten w Polsce nie tyle rozpoczął się z chwilą zmian ustrojowych w roku 1989, ile uległ i nadal ulega pewnemu przyspieszeniu. „Przed 1989 rokiem istniała zaprogramowana ateizacja i laicyzacja społeczeństwa (upowszechniana z różnym nasileniem w poszczególnych dziesięcioleciach), z której wynikała mniej lub bardziej wyraźna demoralizacja, a w każdym razie osłabienie chrześcijańskiego etosu. Dzisiaj głosi się oficjalnie wolność religijną, ale planuje przymusową demoralizację (np. wprowadzenie do szkół laickiej edukacji seksualnej jako przedmiotu obowiązkowego), a przynajmniej ograniczanie roli chrześcijańskich zasad moralnych w życiu społecznym, zwłaszcza publicznym” (s. 67). Wraz z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej, z którym wiązano upowszechnienie się modernizacji społecznej, oczekiwano szybkiego procesu sekularyzacji, który miał być ceną za modernizację. Rozwój technologii informatycznych przyczynił się do masowego pojawienia się prądów kulturowych, modeli życia i światopoglądów, w tym także tych, które są sprzeczne z katolicyzmem. Mariański uważa, że w warunkach transformacji ustrojowej nie dokonał się w społeczeństwie polskim gwałtowny rozpad dotychczasowych struktur religijno-kościelnych, jednak katolicyzm polski znalazł się w sytuacji napięcia pomiędzy sekularyzacją, przejawiającą się nieznacznym spadkiem praktyk religijnych, kryzysem przekazu wiary, kryzysem rodziny, relatywizacją chrześcijańskich wartości moralnych a ewangelizacją dokonującą się poprzez oddziaływania Kościoła oraz nowych ruchów religijnych na świadomość zbiorową Polaków.

Autor opiniowanej książki zauważa bardzo ważną zależność między rodziną, jako pewną formą życia osobowego i społecznego, a religią. Otóż rodzina zawsze jest najważniejszym środowiskiem religijnej i moralnej socjalizacji, religia zaś wpływa zarówno na strukturę i formy życia rodzinnego, jak i na wartości i normy kształtujące życie wewnątrzrodzinne oraz powiązania rodziny ze środowiskiem zewnętrznym. Tak było w społeczeństwach tradycyjnych, tak też jest w społeczeństwach nowoczesnych i ponowoczesnych, jednak intensywność tego wpływu wyraźnie się zmniejsza. Sekularyzacja zawsze otwiera drogę do nowych form religii i rodziny, ale i do rozdziału sfery religii i rodziny. Trudno więc nie przyznać Autorowi racji, że rodzina,

która zawsze była podstawową instytucją socjalizacji i wychowania religijnego, aktualnie traci wiele z tych funkcji, wchodząc w fazę kryzysu swoich dotychczasowych form i struktur (zmniejsza się gotowość do zawierania nierozzerwalnych związków małżeńskich, przesuwa wiek zawierania małżeństw, szerzy się idea wspólnego zamieszkiwania przed ślubem, wzrasta liczba małżeństw mieszanych wyznaniowo i interreligijnych). Pomimo tych przemian Autor uważa, że rodzina w dalszym ciągu uchodzi za „ostatni bastion” wobec narastających procesów sekularyzacyjnych oraz „najważniejszą instancję socjalizacji religijnej i moralnej” (s. 69), stąd wychowanie do wartości prorodzinnych jest ważnym zadaniem Kościoła katolickiego w Polsce.

Analiza empiryczna uzyskanych danych pozwala Autorowi książki na stwierdzenie, że młodzież maturalna wśród aprobowanych celów i wartości egzystencjalnych wymienia przede wszystkim rodzinę oraz miłość i uczucie. Jej głównym celem życiowym jest nadal szczęście rodzinne, które jest też wartością wiodącą w hierarchii wartości życia codziennego. Nawet wśród celów ostatecznych wartości prorodzinne są częściej preferowane niż wartości indywidualne i religijne. Zarazem wśród wybranych celów i dążeń życiowych młodzieży wyraźnie daje się zauważyć wzrost znaczenia wartości materialnych oraz związanych z pracą i wykształceniem. Jednak wartością porządkującą, w pewnym sensie dominującą nad pozostałymi, jest szczęście rodzinne i miłość. Zdaniem Autora ogólne wartości prorodzinne są jeszcze mocno zakorzenione w mentalności młodzieży maturalnej. Zarówno badania socjologiczne dotyczące maturzystów, z połowy lat dziewięćdziesiątych XX wieku i pod koniec pierwszej dekady XXI wieku, jak i wyniki empiryczne uzyskane przez Autora pokazują, że w środowiskach młodzieżowych aprobatą wartości podstawowych (wolność, sprawiedliwość, równość społeczna) utrzymała się na zbliżonym poziomie. Tym samym można mówić o znikomym trendzie osłabienia niektórych podstawowych orientacji moralnych, mających dawniej silne zakorzenienie w tradycji. Należy też podkreślić, że mniej więcej taka sama część badanych maturzystów opowiada się za indywidualistycznym rozumieniem wolności („każdy robi, co chce”), co i za ujęciem obiektywistycznym (wolność związana z dobrem i prawdą). Mariański podkreśla, że uznawane bądź kwestionowane wartości podstawowe przynajmniej pośrednio rzucają na kondycję moralną rodziny polskiej. Podobnie jak pluralizm czy relatywność wartości moralnych w społeczeństwie uznawana jako fakt nie może stanowić normy czy ideału wychowawczego. Nie sposób bowiem wychowywać do relatywizmu moralnego według reguły „dzisiaj przekazuję ci takie oto wartości i normy, ale są one tymczasowe, jutro mogą być inne lub nawet

z pewnością będą inne” (s. 243). W wychowaniu bardzo ważne jest, aby wychowywać jednostki zdolne do podejmowania autonomicznych wyborów oraz odpowiedzialne za siebie i innych ludzi. Ku temu właśnie potrzebne są stałe drogowskazy aksjologiczne i normatywne, przede wszystkim wartości uniwersalne, które opierają się relatywizacji. Bez określonego stopnia konsensusu normatywnego (moralnego) społeczeństwo nie może prawidłowo funkcjonować. Zdaniem Autora w szybko zmieniających się społeczeństwach współczesnych rodzina traci częściowo swoje funkcje wychowawcze. Zmieniają się też cele wychowania aprobowane przez rodziców. „O ile dawniej rodzina koncentrowała się na przekazie określonych wartości i norm (często o charakterze religijnym), o tyle współcześnie przekazuje dzieciom wiedzę i umiejętności, jak zachowywać się w różnych sytuacjach życiowych w sposób skuteczny i elastyczny. Mniej skupia się na egzekwowaniu wzorców normatywnych, bardziej zaś na zaspokajaniu potrzeb emocjonalnych przez miłość, wzajemny szacunek i zaufanie” (s. 319).

Przeprowadzone przez Janusza Mariańskiego badania pokazują, że relacje w rodzinie układają się na ogół pozytywnie; około połowa badanych maturzystów wychowuje się w korzystnych warunkach zapewnionych im przez rodziców, w większości badana młodzież pozytywnie też ocenia atmosferę panującą w ich domach. Sytuacja taka sprzyja transmisji wartości i norm moralnych z jednego pokolenia na drugie. Jednak, jak twierdzi Autor, pomimo tego, że rodzina w dalszym ciągu stanowi bardzo ważną instancję przekazu wartości i norm, to równocześnie nasilają się procesy dysonansu aksjologicznego między rodzicami i dziećmi. „W świetle dotychczasowych badań empirycznych wydaje się uzasadniona teza o powolnym narastaniu na przełomie wieków sił odśrodkowych w rodzinie, procesów dezintegracji i dyskontynuacji w przekazie wartości i norm, zapowiadających narastanie wewnętrznych konfliktów. Konflikty wewnątrzrodzinne przyczyniają się z jednej strony do dezintegracji społecznej, z drugiej przyspieszają rozwój osobowościowy młodego pokolenia, mogą kształtować postawy tolerancji w rodzinie i społeczeństwie. Dynamizują proces «otwierania się» rodziny na wpływy zewnętrzne i przekształcania się rodziny z instytucji ekskluzywnej w inkluzyjną” (s. 320-321).

Przedstawione badania pokazują daleko idącą liberalizację oraz autonomizację poglądów obyczajowych młodzieży, zwłaszcza w zakresie moralności małżeńskiej i rodzinnej. „Rozdźwięk pomiędzy moralnym nauczaniem Kościoła oraz poglądami i zachowaniami młodych katolików zaznacza się w sprawach związanych z życiem seksualnym, erotyką, nierozzerwalnością małżeństwa i normami moralnymi regulującymi pożycie małżeńskie” (s. 381). Sytuacja ta

nie odnosi się do całej populacji młodzieży maturalnej. Jak wynika z omawianych badań, ponad czwarta część młodych Polaków aprobuje doktrynę Kościoła, czwarta część wyraża mniej lub bardziej wyraźne zastrzeżenia, ponad trzecia część odeszła w bardzo wielu kwestiach, nawet fundamentalnych, od wartości i norm przyjętych w Kościele katolickim, a co dziesiąty ankietowany maturzysta nie ma skryształizowanych przekonań moralnych lub nie chce udzielić odpowiedzi na zadawane pytania. Skłonność do permissywności, a nawet relatywizmu moralnego młodzieży ponadgimnazjalnej jest faktem, któremu Kościół próbuje na różne sposoby przeciwdziałać. Dlatego też, zdaniem Autora omawianej publikacji, ważnym zadaniem Kościoła katolickiego w Polsce jest wychowanie do wartości prorodzinnych, bowiem rodzina jest bardzo trwałym środowiskiem wychowania religijnego i moralnego.

Omawiana publikacja stanowi cenny materiał, który pozwala czytelnikowi poznać i zrozumieć procesy zachodzące w zmieniającej się sytuacji społeczeństwa polskiego, w tym przemiany w polskiej moralności, rodzinie oraz poglądach młodych ludzi na wymienione kwestie. Autor z wielką dojrzałością badacza zjawisk społecznych opisuje i wyjaśnia powyższe zagadnienia. Jego książka może stanowić nieocenioną pomoc dla tych wszystkich, którym nie są obojętne sprawy naszej ojczyzny oraz dobre wychowanie przyszłych pokoleń.

*Lidia Dakowicz*

*Katedra Teorii Wychowania i Antropologii Pedagogicznej  
Uniwersytetu w Białymstoku*

JANUSZ MARIAŃSKI, *Praktyki religijne w Polsce w procesie przemian. Studium socjologiczne*, Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu 2014, ss. 392.

Rok 2014 był dla Polski rokiem ważnych rocznic historycznych. Do tych najistotniejszych należą 75. rocznica wybuchu II wojny światowej oraz 70. rocznica powstania warszawskiego. Wiele działo się również w nieco bliższych nam czasach. Rok ubiegły, 2014, to pierwsza dekada funkcjonowania Polski w strukturach Unii Europejskiej, a ta rocznica nie byłaby możliwa, gdyby nie było 4 czerwca 1989 r. i pierwszych częściowo wolnych wyborów